

KITEKINTÉS

A HÁRMAS TAGOLÁSÚ KÖNYVTÁR

Korszakos újítás vagy elhibázott kísérlet?

KATSÁNYI SÁNDOR

”Hogyan vélekedik a kormány az ún. hármas tagolású könyvtár münsteri modelljéről?” – interpellált egy képviselő Bonnban 1979. december 14-én. Kérdésére *Engholm* államtitkár (később miniszter) válaszolt: ezt a könyvtári modellt a kormány ”a közművelődési könyvtárak egyik igen figyelemreméltó és a használókhoz közel álló szervezeti formájának tartja,” majd – ritka parlamenti pillanat! – az államtitkár rövid előadást tartott a könyvtárak belső szervezetének és a polgárok tényleges könyvtárhasználati szokásainak összefüggéseiről.

Mivel a könyvtártechnológiai kérdések parlamenti megvitatása Bonnban sem túl gyakori esemény, sejthetjük, hogy a ”hármas tagolású könyvtár” kérdése mögött különös feszültségek húzódnak.

Az NSZK közművelődési könyvtárügyében kitapinthatóan több irányzat él egymás mellett. Egyes könyvtárak az információszolgáltatást tartják vezérelvüknek, nagy – és sikeres – erőfeszítéseket tesznek a központi információszolgáltatásokhoz való kapcsolódásra. Mások társadalmi hatókörük kiszélesítésére, a könyvtártól eddig idegen, hátrányos helyzetű társadalmi rétegek megnyerésére törekednek energikus közönségkapcsolatok kiépítésével; figyelmüket elsősorban az elemi olvasóigények, mindenekelőtt a kölcsönzés ideális kielégítésére fordítják. Megoszlanak a vélemények a vulgáris közönségigény könyvtári kielégítésének kötelezettségéről vagy elutasításáról, illetve ennek határvonaláról is. A koncepciók külső vetületeként megtalálható a szakrészleges szabadpolcos könyvtár csakúgy, mint a ”klasszikus” public library. A jelen meghaladásának útját más-más irányban keresik az egyes elképzelések, de – ezt is hozzá kell tennünk – *a hangsúlyok eltolódásáról van itt szó*, nem pedig a konvencionális *könyvtárkép valamely vonásának radikális megtagadásáról*.

Az útkeresésnek és a sokféleségnek ebbe a légkörébe robbant be a münsteri könyvtárigazgató, Heinz *Emunds* 1976-ban megjelentetett tanulmányával, melyben átfogó képet rajzolt a Münsterben már megvalósított új koncepcióról, a hármas tagolású könyvtárról. Hamarosan hívei támadtak, majd követői, ugyanakkor csendes ellenzők és hangos kételkedők is, akik az egész koncepció értékét sőt eredetiségét kétségbevonták. Az új modell pro és kontra érzelmeket váltott ki; Münster a nyugatnémet könyvtárügy Mekkája lett, ahová öt év alatt 500 könyvtáros látogatott el, még jobban lelkesedni vagy még jobban felháborodni. ”A szabadpolc bevezetése óta még nem volt hasonló pályamódosítás a közművelődési könyvtárügyben” nyilatkozott Ulrich *Thiem*, Mülheim an der Ruhr városi könyvtárának igazgatója, aki 1979-ben másodikként valósította meg intézményében a hármas könyvtár teljes koncepcióját. (Azóta néhány könyvtár már követte példáját.)

Ugyanakkor a nyugatnémet közművelődési könyvtárügy vezető személyisége, *Süßerkrüb* ezt a maliciózus megjegyzést tette; "A hármas tagolású könyvtár lényege, hogy a legolvasottabb könyveket a bejárat közelében helyezik el."

Mi tehát ennek a sokat vitatott modellnek az alapeszméje? Emunds művének jó tollú ideológusa, Thiem így összegezi: "A könyvtár szolgáltatásainak tartalmát és formáját az olvasó tényleges szükséglete határozza meg. A könyvtáros feladata nem az, hogy szakértelmére hivatkozva az olvasói igények ellenében tevékenykedjék, hanem az, hogy szaktudása segítségével kiépítse az olvasói igényeknek maximálisan megfelelő rendszert." A hangsúly a rendszeren és a maximális megfelelésen van. Thiem radikális véleménye szerint ugyanis a hagyományos szabadpolcnál csak az egyes szolgáltatásokat igazították az olvasói igényekhez, mintegy kozmetikázták a könyvtárosi tevékenységet, most azonban az állománygyarapítás, az állományfeltárás és az állományelhelyezés összefüggő, teljes rendszerét, vagyis a könyvtár struktúráját kívánják az igényeknek megfelelően átalakítani.

A leglátványosabb változás, mely a modellnek is nevet adott, az állomány felállításában történt. Az olvasó keresési stratégiájából indultak ki, s úgy találták, hogy a cím szerinti keresésnek megfelel a hagyományos szabadpolc betürendes állományfelállítása, a téma (szakterület) szerinti keresésének megfelel (bár nem problémátlanul) az ismeretközlő művek szisztematikus szakrendje, ámde az igen gyakori "érdeklődési kör" szerinti keresésnek (pl. humor, fantasztikum, izgalom, hobby stb.) nincs a hagyományos szabadpolcos rendszerben megfelelő állományfeltárás. Ezért az állomány két nagy tartománya, a belső raktár és a szabadpolc mellé az utóbbi megkettőzésével létrehozták a harmadikat, melyben az állományt a gyakori érdeklődési körök szerint csoportosították. A három nagy állományrész elnevezése az olvasótól való távolságot jelöli:

– "*Közeli tartomány*": az ellenőrzési pont után az olvasó a legkeresettebb könyvek, az aktuális olvasmányok részlegével találkozik; a művek csoportosítása megfelel az olvasók közvetlen igényeinek (pl. orvostörténetek, krimi, modern próza, nyaralás és utazás stb.), ezért a használók közvetlenül, a katalógus áttétele nélkül válogatnak belőlük.

– "*Középtartomány*": a hagyományos szabadpolc, a könyvtár "szellemi központja".

– "*Távoli tartomány*": a raktárba helyezett állomány, mely csak közvetetten, a katalóguson keresztül érhető el.

A közeli tartomány állománycsoportjai egyrészt könyvtáranként különböznek, másrészt az olvasói igények változásával módosulnak. Találunk köztük tematikus szépirodalmi csoportokat (történelmi regények, karriertörténetek, szerelmes történetek stb.), olvasmánytípusokat ("kipróbált" bestsellerek, krimik stb.), sajátos olvasói csoportoknak megfelelő kiadásokat ("öregbetűs" könyvek), ismeretközlő műveket (társadalomkritika, a nő és a világ, útikönyvek stb.). A gyerekkönyvtárakban ugyancsak kialakultak az olvasóközeli tartományok. Ezekben – szemben a középtartománnyal, ahol az összes szépirodalmi gyermekkönyv szerzői betürend szerint megtalálható – ilyen feliratokkal találkoznak a gyerekek: mese, állattörténetek, gyermekvilág, kalandok stb. (Ismerősek ezek a csoportok! A hármas tagolású könyvtárban az olvasói igények jegyében felfedezték azt, amit a magyar gyermekkönyvtárak a 70-es években a racionalitás jegyében megszüntettek.)

Bár a "münsteri modell" legszembetűnőbb sajátága a hármas struktúra, vezérlő elve több ennél: a flexibilitás, vagyis a rendszeresen ismétlődő használat-vizsgálatok nyomán állandó készség a struktúra megváltoztatására. A könyvek mobilok, forgási sebességüket évente ellenőrzik; a kereslet megélénkülése esetén a középtartományból a közelibe kerülnek át, a kereslet lankadása esetén viszont a közeliből a közép- vagy a távoli tartományba.

Az óvatos "kiemelésekhez" szokott magyar olvasót itt figyelmeztetnem kell, hogy a "közeli tartományt" ne néhány "ajánlópolccal" azonosítsa. A százezer kötetes paderborni könyvtárban pl. a szépirodalmi állomány 1/3-át helyezték ide tematikus csoportokba, s ez a részleg bonyolítja le a kölcsönzések 2/3-át. A forgalmi adatok alapján bővítik az átlagosnál jobban keresett állománycsoportok választékát, és szűkítik az átlagosnál kevésbé keresetteket. Elvként hangoztatják: a könyvtár nyitottságát a fantázia, az igényekre való reagálás és a változtatás készsége adja.

Az állományfeltárás terén is radikális változtatást hozott az új rendszer: az olvasóközeli tartományba kerülő könyveket nem katalogizálják. A különféle könyvtárosi mentalitásokat ismerő magyar olvasó bizonyára részletes dokumentáció nélkül is el tudja képzelni az e körül kirobbanó viták élességét. Emunds így replikázott: "Az a könyvtár, amelyik csak annyit katalogizál, amennyinek értelme van, nem primitívebb a többinél, hanem differenciáltabb." A rendszer hívei azt is kiszámították, hogy az így megtakarított – nem csekély! – anyagi és szellemi ráfordítás az olvasók szolgálatának más területeire, mindenekelőtt a nyitvatartási idő meghosszabbítására fordítva mennyit gyümölcsozik. (Münsterben a nyitvatartási idő a szűkös személyi ellátottság ellenére hosszabb csaknem valamennyi nyugatnémet nagyvárosi könyvtárénál, s forgalmi adatai is hasonlóképpen kiemelkedők.)

Az eddig leírt változásokkal a könyvtárat használó olvasó is közvetlenül találkozik. Lépjünk be most a könyvtárosi munkaszobákba! Például a paderborniba, ahová e sorok írójának szerencséje volt valóban belépnie. – A 120 ezer lakosú város újonnan átalakított könyvtárában 23 könyvtáros dolgozik: ebből heten "lektorok". Az állományt (a gyűjtőkört) hétfelé osztották, egy-egy lektor egy-egy területért felelős. A felelősség a következőket jelenti: az irodalomtermés figyelése, döntés a beszerzésről, szakozás, szaktájékoztató, felelősség a részleg rendjéért, forgalmáért. Minden lektor mellé egy-egy könyvtárkezelőt is beosztottak; a gyerekrészleget is egy lektor vezeti. (Közvetlenül: a lektorok fizetése az adó levonása után havi 1700,- Márka, a könyvtárkezelőké 400 Márkával kevesebb, a lektorátus vezetőjéé viszont 600 Márkával több.) A lektorok érdekeltek az általuk gondozott állományrész forgalmában is, ugyanis az évi állománygyarapítási összeget ennek arányában kapják. A lektoroknak presztizskérdés, hogy valóban eleven, minőségével, összetételével (és nem mennyiségével!) vonzó állományt teremtsenek, hogy az egyes szakterületek olvasóközönségével kontaktust találjanak. Az elosztás mechanizmusa a következő: megállapítják, hogy egy-egy állománycsoportba (pl. a pszichológiába) hány kötet tartozik, és ez hány százaléka az állomány egészének; majd megállapítják az állománycsoport évi forgalmát és azt, hogy ez hány százaléka a könyvtár évi forgalmának; ha a csoport forgalma relatíve nagyobb, mint az állományból való részesedése, fejlesztik a gyarapítási keretét.

De arányban áll-e a haszonnal ez a rengeteg számítgatás? – merül fel az olvasóban a jogos kérdés. Nos, Paderbornban a teljes kölcsönzési mechanizmus számítógépes rendszer-

rel történik; gépi úton veszik számba az egyes kötetek forgalmát, állapítják meg az inaktív, az év során nem kölcsönzött, tehát a belső raktárba vagy kivonásra kerülő művek lajstromát, s ugyancsak a gép összesíti az egyes állománycsoportok forgalmát is.

Végül valamit a könyvtárápületekről. Münsterben, Mülheimben, Paderbonnban is a meglévő épületet kellett az ilyenkor szokásos kompromisszumok árán átalakítani. Gütersloh volt az első város, ahol teljesen új könyvtár épült, mely építészeti megoldásaival egyértelműen a hármas tagolású modellt valósította meg.

Hogyan vélekedjünk tehát a hármas tagolású könyvtár eszméjéről és gyakorlatáról?

– E beszámoló ismertetni kívánt és nem ítélni. A münsteri modell nemcsak szorosan vett szakmai kérdéseket vet föl, hanem – mint a vita szenvedélyes hangneme is jelezte – értéktételeket is. A közművelődési könyvtár egyik legrégebbi, de ma is aktuális problémája lappang a szakmai-technológiai kérdések mögött: manipuláljon-e a könyvtáros saját értékrendje alapján, vagy legyen a használói közösség igényeinek maximális kiszolgálója? Münsterben fenntartás nélkül a második válasz mellett döntöttek, és következetesen – minden eddiginél következetesebben és keményebb logikával – levonták döntésük konzekvenciáit. A kísérletükkel való szembenézés a közművelődési könyvtár alapkérdéseinek végiggondolására kényszerít, – ha más érdemük nem is lenne, ez sem kevés.

IRODALOM

1. EMUNDS, Heinz: Die dreigeteilte Bibliothek. Nah-, Mittel- und Fernbereich in der strickt benutzerorienterten Bestands-Präsentation. Erfahrungen aus Münster. = Buch und Bibliothek. Jg.28. 1976. 4.no. 269–288.p.
2. EMUNDS, Heinz: Bestandskalkulation. Einfache mathematische Methoden für einen Benutzungentsprechenden Bestandsaufbau in Freihandbibliotheken. Hrsg. Deutscher Bibliotheksverband, Berlin [West-], 1977. 74 p.
3. THIEM, Ulrich: Die Modellstruktur der Dreigeteilten Bibliothek. = Buch und Bibliothek. Jg.31. 1979. 3.no. 217–235.p.
4. PROKASKY, Helma: Die "dreigeteilte Bibliothek" – möglich auch bei kleineren Buchbeständen? = Buch und Bibliothek. Jg.31. 1979. 7/8.no. 634.p.
5. Deutscher Bundestag: 8. Wahlperiode, 194. Sitzung, Bonn, 14.12. 1979. (Antwort auf: "Wie beurteilt die Bundesregierung das sogenannte Münstreaner Modell der 'dreigeteilten Bibliothek?'")
6. Bibliotheksbau in der Bundesrepublik Deutschland: Ausgewählte Beispiele Öffentlicher Bibliotheken 1973–1980. – Gütersloh: Verlag für Buchmarkt und Medienforschung, 1980. 46 p.
7. WALACH, Martin: Die Güterslocher Bibliotheks-GmbH in der Diskussion. = Buch und Bibliothek. Jg.32. 1980. 4.no. 366–373.p.
8. KLAASSEN, Uta: Dreigeteilte Bibliothek: Konzept umgesetzt: Realisierungswettbewerb Stadtbibliothek Gütersloh entschieden. = Buch und Bibliothek. Jg.33. 1981. 6.no. 570–574.p.
9. HÖPPNER, Marion: Stadtbücherei Wedding: Unterwegs zur "Dreigeteilten Bibliothek". = Buch und Bibliothek. Jg.34. 1982. 9.no. 674–686.p.
10. EMUNDS, Heinz: Bericht zur Lage der dreigeteilten Bibliothek. = Buch und Bibliothek. Jg.34. 1982. 2.no. 123–137.p.